

SCHOOL EN VRIJE TIJD

H. CAMMAER & L. BUYCK

Vrije-tijd-als-probleem is een onderwerp dat volop in de mode is. Heel wat personen die zich verantwoordelijk voelen voor de mens in deze tijd menen te veel passiviteit te ontdekken of een verbruikers-houding waardoor de ontwikkeling van de persoonlijkheid wordt geschaad.

Meestal gelden deze klachten en bedenkingen de volwassenen in onze moderne maatschappij, maar het is een algemeen gekend verschijnsel dat de oplossing hiervoor niet eerst wordt gezocht in vormen van volwassenenopvoeding maar veeleer in maatregelen waardoor men de jeugd wil beveiligen voor de gevaren die haar blijkbaar bedreigen.

Vandaar het voortdurend klagen over de „gebrekkige” opvoeding in verband met de vrije tijd en de vraag om hieraan te verhelpen, gericht aan het gezin, de school, het jeugdwerk, de maatschappij. Het moet ons toch opvallen hoe het altijd gaat over de „vrije tijd” en er blijkbaar veel minder problemen gevonden worden in het leven van de arbeid, de ernst, de samenleving.

Beperken wij ons hier tot het middelbaar onderwijs. Wij stellen dan vast dat een aantal instellingen actief zijn binnen de vrije tijd of voor de vrije tijd van hun leerlingen terwijl bij andere er minstens het besef aanwezig is dat in dit verband vragen worden gesteld.

Is dit alles eigenlijk wel nodig? Behoort de vrije tijd tot de pedagogische taak van de school? Is het zinvol dat de school zich medeverantwoordelijk voelt? Is het vraagstuk zo eenvoudig als het gewoonlijk wordt gesteld? Hoe zien de scholen die actief zijn in dit verband deze problematiek? Wat was hun uitgangspunt? In welk perspectief werken zij? Kunnen algemene lijnen van een pedagogische politiek betreffende de vrije tijd geschetst worden? Kan de verantwoordelijkheid van de school beter gedifferentieerd worden? Wij willen pogen hiertoe bij te dragen.

I. ONDERZOEK

Om concreet na te gaan in hoever onze onderwijsinstellingen zich verantwoordelijk voelen inzake de vrijetijdsbesteding van hun leerlingen en welke middelen zij in dit verband aanwenden om de jongeren te leiden en te leren hun vrije tijd te gebruiken, heeft het Studiecentrum voor Jeugdproblematiek te Leuven een peilings-onderzoek ingesteld.

Aan het Ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur en aan het Nationaal Secretariaat van het Katholiek Onderwijs (dus de twee onderwijsnetten) werd een lijst gevraagd van middelbare scholen die zich verdienstelijk hebben gemaakt op het vlak van de bijschoolse activiteiten. Er werden 7 officiële en 10 vrije scholen opgegeven, verspreid over het Vlaamse landsgedeelte van België.

Schriftelijk werd om medewerking van deze scholen gevraagd. Slechts één officiële school weigerde aan het onderzoek deel te nemen. Voor het onderzoek zelf werd gebruik gemaakt van een uitgebreide vragenlijst, die zowel open als gesloten vragen omvatte. Elke onderwijsinstelling duidde zelf de verantwoordelijke persoon aan, die moest onderzocht worden. Het interview verliep meestal in een los gesprek, terwijl de vragenlijst als leidraad diende. Deze ondervraging gebeurde in de school zodat ook gelegenheid bestond tot bezichtiging van de instelling en kennismaking met de specifieke situatie.

Algemeenheden

Naar de aard van de schoolbevolking kunnen we deze scholen indelen in 3 meisjesscholen, 8 jongensscholen en 5 gemengde scholen. De gemengde scholen zijn alle officiële inrichtingen. Kijken we naar het aantal leerlingen, dan stellen we vast dat 12 van de 16 scholen meer dan 1.000 leerlingen tellen.

We kunnen ook een onderscheid maken tussen de verschillende scholen naargelang de ligging: open ruimte of gesloten ruimte. Onder „open” ruimte wordt verstaan de scholen waarvan de klaslokalen geen homogeen blok vormen en eerder verspreid liggen met daartussen grasperken, sportpleinen en dergelijke; hier komen we tot een aantal van 5 scholen. Onder „gesloten” ruimte worden gecatalogiseerd deze scholen die gelegen zijn in een straat, op een plein of langs een grote weg en onmiddellijk grenzen aan een huis of andere instelling; dit is het geval voor 11 onderwijs-inrichtingen.

Slechts 1 op de 16 scholen beschikt over een speciaal aangestelde verantwoordelijke, d.i. iemand die zich uitsluitend bezighoudt met de bijschoolse activiteiten. De andere verantwoordelijken behoren ofwel tot de directie, ofwel tot het onderwijzend personeel. Vele leraars stellen zich na hun lesuren vrijwillig ter beschikking van de leerlingen.

School en vrije tijd

De meeste onderwijsinstellingen zien hun verantwoordelijkheid ten overstaan van de vrijetijdsbesteding van de jeugd; op initiatief van

leraars en leerlingen ofwel van leraars en directie kwam men tot het inrichten van vrijetijdsactiviteiten.

De verschillende redenen die aanleiding hebben gegeven tot het voorzien van een geleide vrijetijdsbesteding, kunnen als volgt worden samengevat: het streven naar een volledige ontplooiing en opvoeding van het kind. De school aanziet het als haar plicht de tekorten in de schoolse opvoeding aan te vullen door de kinderen de mogelijkheid te geven tot het beoefenen van praktische en meer creatieve werkzaamheden. Ze richt dan ook vrijetijdsactiviteiten in die ofwel rechtstreeks aansluiten op de lessen, ofwel hoewel in mindere mate een aanvulling betekenen van het lessenrooster. Andere activiteiten zijn bedoeld als vorming maar staan los van het schoolprogramma. Slechts één school legt de nadruk op de loutere ontspanning. Sommige activiteiten worden ingericht om de sociale zin te vormen, hoewel dit zelden expliciet aan bod komt.

Vrijetijdsactiviteiten

De vrijetijdsactiviteit die in de school het meest beoefend wordt en het meest bijval geniet is wel *de sport* met haar verschillende takken als volley, basket, zwemmen, voetbal, atletiek en dergelijke. Dit is vooral toe te schrijven aan het feit dat de studerende zich lichamelijk wil uitleven, dat bijna iedereen kan deelnemen, maar hangt ook af van het enthousiasme van de leraar die er zich voor inzet of van de competitiegeest (wedstrijden tussen verschillende scholen) om de naam van de school hoog te houden. De scholen waar de sport niet zo hoog staat aangeschreven zoeken de oorzaak in het gebrek aan tijd van de leerlingen uit de hogere cyclus en in het ontbreken van goed uitgeruste terreinen.

Na de sport komen de meer *culturele clubs* zoals muziek, toneel, film, gespreksgroepen, literatuur, creatief spel, dans en dictie. Voor de meeste van deze activiteiten wordt slechts beroep gedaan op de hoogste klassen.

Verder heeft men de meer *wetenschappelijke en technische clubs* waaronder fotografie, biologie, mechaniek, luchtvaart, radio en scheikunde. Het is vooral de fotografie die hier de meeste bijval geniet. Dan hebben we ook nog activiteiten die een zekere *handvaardigheid en aanleg* vereisen, bv. knutselen, boetseren, tekenen, houtsnijden . . . waarvoor de belangstelling in sommige scholen vrij hoog is. Tenslotte hebben we nog het aanleggen van verzamelingen, vooral postzegels, en enkele meer sociale acties zoals missieclubs, clubs voor ouderlingen-

zorg . . . Samen met de jeugdbewegingen, die we in dit artikel buiten beschouwing laten, treft men deze laatste acties enkel aan in het vrij onderwijs.

Steeds zijn de leerlingen op de hoogte van de mogelijkheden van de vrijetijdsactiviteiten in hun school, die gewoonlijk worden voorgesteld door aanplakbrieven, mededelingen in de klassen of door het sturen van uitnodigingen. De meeste scholen houden zich aan een bepaald programma voor de verschillende activiteiten, dit wil meestal zeggen dat men verder bouwt op de reeds verworven kennis. De activiteiten hebben meestal plaats op de vrije namiddagen en verlofdagen tijdens het schooljaar; ook na of tussen de lesuren wordt aan geleide vrijetijdsbesteding gedaan.

In geen enkele school worden de leerlingen verplicht aan bepaalde activiteiten deel te nemen; zij zijn vrij in hun keuze, hoewel deze in enkele scholen beperkt blijft omdat zij maar aan één activiteit mogen deelnemen. In drie scholen legt men er sterk de nadruk op dat de leerlingen, wanneer ze eenmaal aangesloten zijn bij een bepaalde club, ook verplicht zijn regelmatig aanwezig te zijn. In de meeste scholen zijn de activiteiten beperkt tot de eigen leerlingen; voor bepaalde activiteiten die 's avonds plaatsvinden of waar men werkt met gemengde gespreksgroepen worden soms buitenstaanders toegelaten: meestal ofwel oud-leerlingen ofwel leerlingen van een naburige school in onderling akkoord met de directie (bv. tussen een meisjes- en een jongensschool).

De organisatie van de bijschoolse vrijetijdsbesteding is meestal het resultaat van een samenwerking tussen leraars en leerlingen. In twee scholen berust deze organisatie bij de leerlingen alleen. De activiteiten hebben telkens plaats onder toezicht van een leerkracht, die zich hiervoor meestal vrijwillig heeft aangeboden en tevens over de nodige capaciteiten beschikt. Eén school zegt expliciet dat de leerkrachten verplicht worden een activiteit te leiden, als ze over de mogelijkheden beschikken en zich niet vrijwillig aanbieden. Speciale eisen inzake diploma's, lichamelijke gesteldheid, leeftijd enz. worden niet gesteld buiten enkele uitzonderingen, zoals voor atletiek en muziek. De verantwoordelijken worden meestal niet vergoed, slechts alleen als ze speciaal moeten aangeworven worden.

De leerlingen zijn enthousiast over de verschillende activiteiten; de meeste ouders zijn geïnteresseerd, steunen de activiteiten en aanvaarden dat de kinderen later thuis komen en dergelijke. De mening van de onderwijskrachten is ook positief en de aanvankelijke tegenstand tegen

de para-scolaire vrijetijdsbezigheden is nu overwonnen.

Financiële aspecten

De onkosten voor het inrichten van bijschoolse activiteiten kunnen gedeeltelijk gedekt worden door bijdragen van de leerlingen. In zes scholen alle behorende tot het vrij onderwijs heeft men een jeugdkas ingericht. Door het verkopen van drank, snoep en voedsel, door het verhuren van fonoplaten en dergelijke worden gelden ingezameld en de opbrengst wordt verdeeld over de verschillende activiteiten.

Sommige onderwijsinstellingen krijgen giften van private organisaties, van vriendenkringen, weldoeners en sympathisanten. Het Ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur, B.L.O.S.O., het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn, sommige provinciale en gemeentelijke besturen geven geldelijke steun en zo komen de scholen die hiervan genieten ook onder een zekere controle te staan.

In iedere bezochte school stelt de directie zelf materialen en lokalen ter beschikking van de bijschoolse activiteiten en verleent ook dikwijls een geldelijke bijdrage.

Tijdens de uitoefening van de activiteiten zijn de leerlingen gedekt tegen ongevallen door de schoolverzekering.

Buitenschoolse initiatieven

De meeste scholen hielden bij het oprichten van bijschoolse activiteiten geen rekening met de mogelijkheden van vrijetijdsbestedingen opgericht door andere instellingen. Er is geen samenwerking en de wederzijdse invloed is miniem.

Regelmatig treden 9 van de 16 scholen met hun activiteiten op buiten de eigenlijke schoolkring, nl. door het houden van sportmanifestaties of door het inrichten van tentoonstellingen. Ook worden toneel- en zangopvoeringen bijgewoond of wordt er een gezamenlijk bezoek gebracht aan fabrieken en instellingen. Dit optreden naar buiten toe is over 't algemeen een stimulans om een extra inspanning te leveren.

Invloed van de para-scolaire vrijetijdsbesteding

Bijna in elke onderwijsinstelling worden de bijschoolse activiteiten beschouwd als een vorm van praktische toepassing op het lessenrooster, tenminste sommige activiteiten. Soms wordt er ook tijdens de lessen gesteund op begrippen opgedaan gedurende de vrijetijdsbesteding, hoewel dit niet het geval is bij het merendeel van de scholen.

Ongeveer in de helft van de scholen worden de vrijetijdsactiviteiten

niet geïntegreerd in het algemeen schoolplan. In de andere scholen worden ze helemaal of gedeeltelijk geïntegreerd of wordt er rekening gehouden met de vrijetijdsbesteding bij het opstellen van het schoolprogramma.

De invloed die van de bijschoolse activiteiten uitgaat op de studies wordt over 't algemeen gunstig geacht, hoewel toch enkele malen gewezen wordt op het gevaar van overbelasting of van overdrijving. Ook wanneer de leerlingen de school verlaten hebben doet zich die invloed nog gelden: sommigen gaan verder in een studierichting die meer met hun interesse overeenkomt of kiezen een beroep dat beter aangepast is aan hun mogelijkheden; anderen blijven hun ontspanning zoeken in dezelfde richting en zijn zich bewust geworden van de waarde van een degelijke vrijetijdsbesteding.

II. BEDENKINGEN EN STELLINGEN

Vermits men ons slechts weinig instellingen kon aanduiden stellen wij vast dat de meeste scholen niet actief zijn in of voor de vrije tijd. Nergens is deze activiteit systematisch ingebouwd in een planning of pedagogisch programma: maximaal wordt wat gebeurt door de directie bevorderd als interessant supplement van het geheel dat tot de taak van de school wordt gerekend. Het initiatief ligt dikwijls bij leerkrachten of leerlingen.

Nergens vinden wij de opvatting als zouden activiteiten in of voor de vrije tijd een essentieel deel vormen van de pedagogische verantwoordelijkheid van de „school” (instelling of groep van instellingen). Zelfs vindt men de opvatting niet als zou dit alles behoren tot een geheel van pedagogische verantwoordelijkheden dat samen wordt gedragen door school, gezin, jeugdwerk, openbare instanties, maatschappij en cultuur. Waar contact met dergelijke instanties bestaat is dit incidenteel.

Alle activiteiten die wij aantreffen kunnen gerangschikt worden in twee domeinen: 1) Exploratieve activiteiten op het terrein van het weten: wetenschappelijke clubs, verzamelingen, gespreksgroepen e.d.; 2) Training van persoonlijke eigenschappen of mogelijkheden op lichamelijk of kunstzinnig gebied: sport, technische clubs, creatief werk, toneel, sociale inzet e.d.

Al deze activiteiten hebben geen „rechtstreekse” binding met het leven van de leerlingen nu of in hun later volwassenleven. Zij komen dus overeen met het algemeen kader van het middelbaar onderwijs zoals het ons nu verschijnt: vorming van talenten en eigenschappen in het

algemeen, geabstraheerd uit het dagelijkse leven van de maatschappij, voorbereidend in grote lijnen op een later volwassenleven in de maatschappij waarin de opgedane kennis en vorming door „overdracht” nuttig kunnen gemaakt worden. Wanneer het dagelijks leven toch geraakt wordt is dit als springplank naar meer algemene vorming.

De kern van de hele problematiek ligt in de zin en betekenis die men hecht aan de school in de totaalstructuur van onze maatschappij. De school zoals zij bij ons verschijnt in de kinder- en jeugd jaren heeft een fundamenteel ander karakter dan de diverse vormen van scholing op andere leeftijden. S. N. Eisenstadt¹ heeft duidelijk gemaakt hoe deze school samen met het jeugdwerk, de spontane jeugdgroepen en vormen van initiatie (bv. voorbereiding op vormsel of belijdenis) in principe één geheel vormt van structuren die de overgang begeleiden van de jonge mens in het gezin waarin hij opgroeide naar de volwassenmaatschappij. In onze cultuur is deze overgang noodzakelijkerwijze moeilijker dan in primitieve maatschappijen of in de maatschappijvormen die wij uit de geschiedenis kennen. De oorzaak hiervan ligt in het verschil in basiscriteria tussen de gezinswereld en de volwassenmaatschappij.

Kort samengevat zijn de tegenstellingen de volgende:

1. Men behoort tot het gezin door verwantschap of aanvaarding; men beschikt over alles wat tot die wereld behoort omdat men „er bij hoort” en dit met heel zijn persoon; in de volwassenmaatschappij geldt in principe alleen de prestatie of het bewijs van geleverde prestaties (diploma) als toegang tot de waarden en activiteiten.
2. In het gezin zijn de verhoudingen en taken slechts vaag omschreven en worden zij door de hele persoon gedragen; in de maatschappij vinden wij het „rollen-spel” waarbij men scherp omliggende activiteiten of verhoudingen aantreft waarin de persoon slechts met een beperkt gedeelte van zichzelf aanwezig is.
3. In het gezin worden de bijzondere belangen van de eigen groep en van de deelgenoten gezien als de richtpunten voor het handelen, in de maatschappij gelden abstracte begrippen en universele principes.

In elke maatschappij-vorm vindt men structuren van overgang tussen beide sferen en naar gelang de afstand tussen beide is de overgang moeilijker, de begeleiding meer gevarieerd en verdeeld. Algemeen echter is dat deze vormen van begeleiding gebaseerd zijn op groepsindelingen op basis van gelijke leeftijd.

In de school treft men dan ook altijd klassen en onderverdelingen aan op basis van de leeftijd en de inhoud van wat wordt medegedeeld is in principe functie van de omschakelingsmogelijkheid tussen beide „werelden” en voorbereiding op de basiscriteria van de volwassenenmaatschappij. De kennissen en vaardigheden staan niet centraal, wat wel het geval is bij de vormen van „scholing” van volwassenen (volkshogeschool, omscholing, diverse cursussen enz.). De school moet dan ook noodzakelijkerwijze geïnteresseerd zijn aan de gehele persoon van de leerling, niet om deze in zijn geheel te beïnvloeden maar omdat de basiscriteria van de volwassenenmaatschappij een omschakeling vergen die door de persoon in zijn geheel moet verwerkt zijn.

De maatschappij in haar specifieke verschijningswijze hier en nu (cultuur) organiseert dus overschakelingsinstanties of laat zulke instanties ontstaan en werken (school, jeugdwerk, spontane jeugdgroepen, enz.). Het geheel van deze overschakelingsinstanties samen moet de totale jonge mens bereiken in alle aspecten die bij de omschakeling betrokken zijn. Hier ligt dan de vraag of de school er moet naar streven zelf in eigen kader alle omschakelings-noden te bevredigen. Sommigen vragen dit inderdaad en zij leveren dus voortdurend kritiek op het „in gebreke” blijven van de school, bv. op gebied van wereldbeschouwelijke of politieke vorming, omgang met de vormen van commerciële vrijetijdsbesteding, seksualiteit, vormen van persoonlijkheid en eigen individualiteit enz.

Wij stellen dat de school dit in onze maatschappij-structuur niet kan en dat dergelijk samenbrengen van alle vorming schadelijk zou zijn omdat zij zou leiden naar uniformiteit, indoctrinatie, conservatisme, immobiliteit en andere boemannen in onze cultuur.

Samenwerking van de school met de andere instanties is echter dringend nodig en hier zijn werkelijk grote afstanden te overbruggen.

Passen wij dit theoretisch kader — dat hier zeer vluchtig is geschetst — toe op het terrein van de vrijetijdsbesteding en de vorming hiertoe.

Vormen van vrijetijdsbesteding die gezien worden als een correctief of aanvulling van wat in het programma van de school ontbreekt, maar daar in het kader van de hele cultuur-overdracht of de omschakelingsfunctie zou thuishoren, kunnen slechts geduld worden als een zeer tijdelijke oplossing. Hier dient het programma aangepast te worden. Toch vallen heel wat activiteiten binnen de vrije tijd in schoolverband of in het jeugdwerk in dit kader. Ook heel wat wensen die ten aanzien van de school betreffende de vrije tijd worden geformuleerd horen in dit programma-kader.

Louter ontspanning is zinvol en op haar plaats als zij systematisch is ingebouwd in het programma ter afwisseling of oplossing van de spanningen die hier gewekt worden. Wel mag de school rekenen op voldoende ontspanning van de jeugdigen in het gezin en in de andere milieus buiten de uren waarop zij met hen bezig is. Het eigenlijk organiseren echter van ontspanning buiten het kader van het programma lijkt ons verkeerd.

Rechtstreeks aansluitend bij de school is wel het organiseren van gelegenheden waarbinnen de leerlingen vrij en persoonlijk kennis en vaardigheden verder kunnen ontwikkelen die typisch langs de school worden doorgegeven. Dit is interessant als tegemoetkoming aan de differentiatie in aanleg, achtergrond, interesse en als kans tot vorming van specialisatie. Hier wordt dus eigenlijk gelegenheid geboden op persoonlijke wijze de schoolse vorming nog verder door te trekken.

Vormen van vrijetijdsbesteding die vooral de ontwikkeling van de persoonlijkheid als geheel op het oog hebben en waarbij de diversiteit van activiteiten functioneel is gezien tot dit doel (jeugdbeweging, jeugdwerk) zijn een deel van de algemene opvoeding. Wij zien dit geheel als een andere overschakelingsinstantie die niet door de school mag uitgebouwd worden. Wel moet de school hierin geïnteresseerd zijn als in het werk van een collega binnen een zelfde totaal-opdracht, zoals zij ook moet geïnteresseerd zijn in de wooncultuur, de lichamelijke fitheid, de culturele achtergrond thuis, de actualiteit van de cultuur en de maatschappij omdat dit alles een rol speelt in het geheel van de cultuur-overdracht.

De school als materieel geheel (gebouwen, ruimte, apparatuur, intellectuele krachten enz.) moet het wel als haar taak zien bij te dragen tot het geheel van het maatschappelijk leven en bij voorkeur voor deze sectoren die de jongeren willen opvangen of voorbereiden. Zij moet dus openstaan voor dienstverlening aan het jeugdwerk, de volwassenenvorming, culturele activiteiten enz. In hetzelfde perspectief moet gezien worden de hulp die zij kan bieden aan initiatieven van leerkrachten of leerlingen die vrij en buiten het kader van het programma activiteiten inrichten die voor de eigen opdracht toch een steun kunnen betekenen.

Dit alles zijn stellingen, geponceerd op basis van ervaringen, onderzoek, vergelijking, theoretische vooropstellingen, achtergrondvisie. Zij ontlasten de school van heel wat activiteiten in het kader van de vrije tijd maar willen haar verplichten tot grotere integratie in het geheel der cultuuroverdracht en tot voortdurend kritisch onderzoek van de eigen

inhoud en vorm. ²

¹ S. N. Eisenstadt, *From Generation to generation; age groups and social structure*, London, Routledge, 1956, 357 p.

² Zie verder o.m.:

E. Weber, *Das Freizeitproblem; anthropologisch-pädagogische Untersuchung*, München, Reinhardt, 1963, 360 p.

E. Breuse, *Vers une pédagogie des loisirs juvéniles*, Bruxelles, Institut de Sociologie, 1965, 213 p.

Curriculum vitae.

Hendrik Cammaer.

Licentiaat in de Psychologie, Licentiaat in de Filosofie, Licentiaat in de Beroepsoriëntering en Beroepsselectie (Universiteit Leuven, 1958-1959). Assistent van Prof. Kriekemans aan de Universiteit te Leuven, onderzoeksleider aan het Studiecentrum voor Jeugdproblematiek te Leuven en het Interuniversitair Centrum voor Jeugdproblematiek, lesgever aan het Hoger Instituut voor Maatschappelijk Werk (Antwerpen) en aan het Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen (Brussel).

Publ.: „De houding van de 16-17-jarigen in het Vlaamse land tegenover het Verenigingsleven”, (Prijs Tobie-Jonckheere), (met medewerkers) „Jeugd van nu, een zachte generatie”.

Lieve Buyck.

Behaalde het diploma van Psychologisch Assistentie aan de Katholieke Vlaamse Hogeschool voor Vrouwen te Antwerpen (1957) en van Gezinsconsulente aan het Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen te Brussel (1963).

Was tot in 1963 werkzaam in het Psycho-Medisch-Sociaal Centrum van de Jezuitencolleges. Werkt sindsdien als navorser aan het Interuniversitair Centrum voor Jeugdproblematiek, afdeling Leuven.

Publ.: (met H. Cammaer) „Vrijtijdsbesteding van de Jeugd in Vlaanderen”.